

Н. В. Шаєровська

кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького

Л. Н. Смалує

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри психології
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького

УСВІДОМЛЕНЕ БАТЬКІВСТВО ЯК ІНТЕГРАТИВНЕ УТВОРЕННЯ ЮНАЦЬКОГО ВІКУ

У статті обґрунтовано важливість формування усвідомленого і відповідального ставлення молоді до батьківства. Основними завданнями статті є уточнення поняття «усвідомлене батьківство», визначення його критеріїв і показників прояву, а також окреслення перспектив формування усвідомленого батьківства в сучасній молоді. У процесі дослідження застосовано такі методи: спостереження, бесіда, методика «Незакінчені речення». Визначено основні критерії усвідомленого батьківства. За результатами дослідження запропоновано систему психологічної освіти молодих людей на основі когнітивно-поведінкового підходу.

Ключові слова: усвідомлене батьківство, формування, критерії, інтегративне утворення.

Постановка проблеми. Провідним завданням психолого-педагогічної науки є формування здорової особистості, здатної до творчого саморозвитку, професійних досягнень. Проте менше уваги приділено одному з важливих аспектів життєвої реалізації кожної людини – батьківству, зокрема усвідомленому батьківству, адже суспільно-економічний, політичний, соціально-культурний розвиток держави залежить від якості не лише нинішнього молодого покоління, а й від прийдешнього.

Передусім окреслимо наслідки неналежного виконання батьківських функцій: сімейне насильство; високий рівень дитячої смертності через недбальство чи легковажність батьків; шкода фізичному чи психічному здоров'ю дитини через релігійну фанатичність батьків; байдуже ставлення до почуттів та вчинків власних дітей, як наслідок, дитина може стати агресором або жертвою булінгу; загроза здоров'ю дитини через відмову батьків від медичних щеплень. Цей перелік можна продовжувати, проте прикро зазначати, що такі негативні явища стали незмінними атрибутами сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність вивчення проблеми батьківства зумовлена тим, що в психології сім'ї існує прогалина між вивченням чоловічо-жіночих стосунків та дитячо-батьківських взаємин. Тобто питанню підготовки подружжя, як і молодих людей загалом, до виконання батьківських функцій не приділяється достатньо уваги. Обов'язки батьків визначені статтями Сімейного кодексу України та Закону «Про освіту», які, однак, не містять чітких вказівок щодо регламентації батьківсько-дитячих взаємин.

У науковій літературі поняття «усвідомлене батьківство» розглядається паралельно з понят-

тям «відповідальне батьківство». Є різні підходи, які мають спільні точки дотику в трактуванні цих понять. Так, у соціологічних дослідженнях порушувалася проблема гендерної нерівності у виконанні батьківських функцій [1; 2]; у демографічному аспекті обґрунтовується важливість розвитку феномена «відповідальне батьківство» [3, с. 11], в етичному, правовому, соціальному й економічному вимірах визначають етапи, структуру та складники відповідального батьківства [4, с. 75]. Окрім того, у літературі розглядається релігійний аспект (міцність подружніх стосунків, орієнтування батьків на спільне виховання дітей), медичний аспект проблеми (важливість грудного вигодовування, дотримання режиму щеплень). Згідно з ЮНІСЕФ, відповідальне батьківство охоплює окремі аспекти виховання дітей, наприклад, догляд за дітьми та їхньою поведінкою, безпечне середовище, емоційний та когнітивний розвиток

Отже, передусім поняття «відповідальне батьківство» передбачає юридичні, соціальні, економічні та моральні норми, що визначають відповідальність батьків перед державою й народом за виховання своїх дітей. Проте якість дотримання цих норм значною мірою залежить від рівня психологічної освіченості батьків. У психолого-педагогічній науці проблему батьківства варто розглядати в дещо ширшій площині, ставлячи акцент на психологічній взаємодії батьків із дітьми, яка включає різні сфери діяльності. З огляду на це, ми вживаємо поняття «усвідомлене батьківство». Його визначення в науковій психологічній літературі представлено не повною мірою, як і не описано цілісно його змістове наповнення. Науковці вивчають усвідомлене батьківство як результат взаємодії батьків, спрямованої на створення спри-

ятливих умов для розвитку дитини [5, с. 194]; як багатокомпонентне утворення, яке включає ціннісні орієнтації подружжя, батьківські настанови й очікування, батьківські ставлення, почуття, позиції, відповідальність та стиль сімейного виховання [6]; як соціально-психологічний феномен, який базується на певній системі знань, умінь і навичок, почуттів, якостей, реалізується у відповідальній поведінці батьків щодо виховання своїх дітей [7]. Окремі дослідники зазначають, що вирішення проблеми потребує комплексної міждисциплінарної взаємодії фахівців державних закладів та громадських організацій [8, с. 56].

Ми розглядаємо «*усвідомлене батьківство*» як інтегративне психологічне утворення, яке включає відповідальне ставлення, любов і повагу до дитини як до особистості, повноцінний догляд, вияв турботи про безпеку, психічне і фізичне здоров'я, розуміння потреб дитини, вияв уваги та терпіння. У наведеному визначенні відображено найбільш суттєві ознаки поняття, що запобігає суб'єктивному його трактуванню і зумовлює більш чітке його розуміння людиною без спеціальної освіти, а отже, робить більш доступним для освоєння.

Мета статті. Незважаючи на окремі дослідження в цій галузі, бракує доступної для молоді наукової літератури з питань виховання дітей, якісних просвітницьких програм. Тож, одним з актуальних питань сучасної психолого-педагогічної науки є проблема формування усвідомленого і відповідального ставлення молоді до батьківства. Головними завданнями нашої статті є визначення змістового наповнення поняття «*усвідомлене батьківство*», його критеріїв і показників прояву, а також окреслення перспектив формування усвідомленого батьківства в сучасній молоді.

Виклад основного матеріалу. Для розв'язання сформульованих завдань застосовано теоретичні методи, а саме: аналіз, порівняння, узагальнення; а також емпіричні методи, як-от: спостереження, бесіда, діагностування за методикою «*Незакінчені речення*». У дослідженні взяли участь 147 осіб віком від 14 до 56 років, з них 111 жінок, 36 чоловіків. Від усіх учасників отримано згоду на участь у дослідженні.

Сутність дослідження полягала у вивченні показників (ознак) готовності людей до батьківства та їхньої вікової динаміки. Досліджуваним запропоновані початки речень, сформульовані таким чином, щоби визначити уявлення досліджуваних про дитячо-батьківські взаємини та чоловічо-жіночі стосунки щодо дітей. Після застосування методики «*Незакінчені речення*» проведена бесіда, основними питання якої були такі:

– ознаки готовності батьків до народження дитини;

– різниця в психологічній готовності чоловіка і жінки до народження та виховання дитини;

– чому не всі молоді люди готові до появи дитини;

– з якими проблемами пов'язана неготовність до народження дитини.

У процесі аналізу отриманих результатів ми розділили досліджуваних за трьома віковими групами: молодь (14–20 років), люди віком від 20 до 40 років, та від 41 і старші. На основі аналізу отриманих результатів було сформульовано висновки щодо готовності кожної вікової групи до виконання батьківських функцій. Вікову динаміку уявлень про усвідомлене батьківство сформульовано у твердженнях, які відображають закономірності, виявлені під час дослідження. Отже, наймолодша вікова група досліджуваних (14–20 років) суттєвих ознак батьківства вказати не змогли (82% опитаних). Щодо власної готовності зазначали: про батьківство не думали і себе в ролі батьків поки що не бачать; поняття про батьківство сприймають із позиції дитини; рідко замислювались, якими будуть батьками або що б самі робили для того, щоби власні діти були щасливими; не хотіли б повторювати досвід своїх батьків; не знають тонкощів побудови взаємин із дітьми; не готові передбачити можливу реакцію дитини чи майбутній розвиток подій; появу дитини сприймають радше як випадковість, ніж бажане; вважають, що треба розуміти дітей і любити їх; переконані, що проблему стосунків батьків і дітей вирішити неможливо (90% опитаних) та вважають, що батьки їх не розуміють (95% опитаних).

У середній віковій групі (21–40 років) ознаки готовності звужують до знання особливостей догляду за дитиною (85% опитаних) та фізіологічної готовності (72% опитаних). Досліджувані віком до 30 років переймаються насамперед стосунками з партнером; появу дитини розглядають як віддалене майбутнє; мають страхи, пов'язані з відповідальністю. У досліджуваних, яким за 30 років, простежується чітке усвідомлення труднощів батьківства, невміння керувати процесом виховання; іноді можуть передбачити можливі наслідки ситуації, але не здатні керувати своїми емоціями; намагаються бути хорошими батьками, проте бракує знань про те, як краще справлятися з батьківськими функціями; зазвичай спираються на досвід своїх батьків, проте зазначають їхні помилки у вихованні.

Досліджувані старшої вікової групи (41–56 років) визначили найбільшу кількість ознак готовності, серед яких є суто психологічні чинники. Найбільш поширені: розуміння мети народження дитини (вказали 56% опитаних); здатність брати відповідальність на себе (76%); усвідомлення своєї відповідальності за досягнення дітей (48%). За даними опитування, люди зрілого віку усвідомлюють власні помилки та шкодують про деякі свої вчинки і слова, адресовані дітям; детальніше

визначають ознаки батьківства; нерідко не схваляють власних дітей як батьків, прагнули б їх підмінити; зазначають, що конфлікт батьків і дітей – вічний; висловлюють бажання ділитися досвідом виховання; уважають найважливішою батьківську любов у дитинстві; визнають значущість для подружжя відповідних знань із психології та педагогіки; вказують на відповідальність за вибір партнера та власний фізичний стан; іноді вважають, що думати про любов та народження дітей потрібно лише в молодості.

Спільними ознаками готовності до батьківства для всіх вікових категорій досліджуваних є такі: матеріальне благополуччя (наявність роботи) – 100% опитаних; фізіологічна готовність – 98%; бажання мати дітей, підсилене спроможністю батьків, – 80%; чиста і світла любов дітей – 96% опитаних. Причинами неготовності до батьківства в різних вікових групах названо: негативний досвід дитинства через образу на батьків (86% усіх опитаних); недостатній розвиток емоційної сфери (71% опитаних); небажання брати на себе відповідальність (найчастіше спостерігається в чоловіків) (64%); обмеження в професійній кар'єрі (зазначили 82% жінок); розрив або погіршення стосунків із партнером (78% усіх опитаних).

Отже, зазначимо, що за результатами опитування, зразком для наслідування у вихованні дитини для сучасної молоді є: досвід власних батьків (49% опитаних молодих людей від 14 до 20 років), досвід знайомих людей (11%), приклади з літератури та кіно (4% опитаних), також наявне бажання не повторювати помилок власних батьків (36% опитаних). Можна стверджувати, що сучасні молоді люди, досягнувши повноліття, не мають повноцінного уявлення про те, як побудувати оптимальні дитячо-батьківські стосунки, як виховати розвинену, здорову (у фізіологічному та психологічному сенсі) особистість. Узагальнивши та проаналізувавши результати опитування, сформулюємо декілька теоретичних положень, які мають стати базовими для практичного вирішення означеної проблеми.

У результаті проведеного дослідження визначено критерії усвідомленого батьківства, на основі яких можна оцінювати рівень сформованості усвідомленого батьківства в молодих людей. Критерії включають найсуттєвіші прояви, дотримання яких у власному житті та у взаємодії з дитиною може сприяти розвитку готовності молодої людини до батьківства.

1. Фізіологічний критерій полягає у дотриманні батьками здорового способу життя і залучення дітей до нього; вихованні відповідального ставлення до власного здоров'я; проведенні необхідних медичних щеплень; розвитку навичок догляду за власним тілом; дотриманні загальноприйнятих

норм сну, праці, харчування, відпочинку; вихованні гендерної самосвідомості в дитини.

2. Психолого-педагогічний критерій втілюється в побудові оптимальної взаємодії на рівні «дорослий – дитина»; розумінні індивідуально-психологічних (вікових, статевих) особливостей змін організму; розвитку пізнавальних процесів та творчих здібностей відповідно до віку; налагодженні продуктивної комунікативної взаємодії і знаходженні компромісних рішень; встановленні довірливих стосунків і емоційного контакту; наданні психологічної підтримки; прогнозуванні можливого розвитку подій та реакцій дитини; розвитку навичок емоційної саморегуляції; розумінні потреб дитини, захисті соціальних, матеріальних інтересів; встановленні системи адекватних заборон і заохочень.

3. Соціально-поведінковий критерій відображає дотримання національних традицій; запровадження власних сімейних традицій у побуті, дозвіллі, сімейній взаємодії; формування батьківського авторитету; залучення до культурно-історичних надбань та духовних цінностей суспільства; змістовне дозвілля.

4. Матеріальний критерій полягає у створенні сприятливих умов для життя, навчання, виховання дитини; розвитку навичок утримання побуту, забезпеченні оптимальних матеріальних умов; прищепленні базових навичок взаємодії у межах соціально-економічних відносин у суспільстві.

Отже, визначені критерії та їхні показники становлять основу системи психологічної просвіти молодих людей, визначають структуру готовності до батьківства і є вихідними для визначення форм і методів формування усвідомленого батьківства в сучасній молоді. Основною формою роботи має бути комплекс занять (навчально-просвітницький курс), який базується на когнітивно-поведінковому підході і включає такі складові частини, як:

1. **Корекційна робота**, яка полягатиме в аналізі власного досвіду дитячо-батьківської взаємодії, подоланні стереотипів щодо виховного впливу на дитину. Корекційно-розвивальна робота може проводитися у формі тренінгових занять на теми: «Психологічні проблеми дитинства: нерозуміння, самотність, потреби», «Аналіз батьківських помилок», «Стосунки між сиблінгами: партнерство чи конкуренція?».

2. **Теоретичний компонент**, що спрямований на формування системи знань про усвідомлене батьківство в межах тем: «Психологія сімейних стосунків», «Психологія батьківства: настанови та очікування», «Пренатальна педагогіка», «Вікові кризи дитинства», «Вікові періоди розвитку дитини: труднощі і новоутворення», «Сімейний бюджет і суспільство» тощо.

3. Уміння і навички продуктивної взаємодії з дитиною доцільно формувати під час реалізації **практичного компонента** (тренінги, рольові

вправи) на теми: «Школа мудрого батьківства», «Проблеми домашнього насилля: причини, засоби подолання», «Розвиток творчих здібностей», «Стилі батьківської поведінки», «Дитячо-батьківське спілкування».

У процесі реалізації пропонованого комплексного навчально-просвітницького курсу важливо застосовувати різноманітні методи роботи, як-от: бесіда з елементами тренінгу, психологічний аналіз ситуацій, рольові вправи, бінарна лекція, відеолекція, дискусія, евристична бесіда, відвідування дитячих закладів і спілкування з дітьми раннього і дошкільного віку, участь у заходах, які проводять психологи дитячих закладів тощо.

Процес формування усвідомленого ставлення до виконання батьківських функцій є складним, багатовекторним, а тому потребує ґрунтовного наукового вивчення та психолого-педагогічної організації. Основними перешкодами формування в молоді відповідального батьківства можуть бути такі:

- уявлення кожної людини про норми виховного впливу (оціночні категорії, мірило адекватності) є суб'єктивним, отже, батькам складно визначити, коли саме вони відступають від «виховних норм»;
- зазвичай кожна людина певною мірою переобтяжена власними деструкціями, комплексами, ригідними переконаннями тощо, а це перешкоджає бути гнучким у взаємодії із власними дітьми;
- відсутність доступних і валідних методів діагностики рівня готовності до виконання батьківських обов'язків.

Основними шляхами роботи психолога з подолання окреслених перешкод є такі:

1. Система проведення занять, спрямованих на формування усвідомленого батьківства, має бути розроблена та координувана фахівцями-психологами. Вони допоможуть аналізувати конкретні життєві ситуації, з'ясувати їхню причинно-наслідкову зумовленість, прогнозувати можливий розвиток подій.

2. Корекція особистісних деструкцій (психокорекційна робота). Щоби запобігти негативному впливу особистісних деструкцій людини, ми пропонуємо формувати новоутворення саме в юнацькому віці (не виправляти помилки у вихованні своїх дітей, а навчати їх не припускати помилок). Тож, систему занять із формування психологічного утворення «усвідомлене батьківство» доцільно запровадити на початковому етапі професійної підготовки молоді.

3. Розроблення опитувальника для визначення готовності до батьківства. Він може бути укладений на основі визначених критеріїв та їхніх показників.

Висновки і пропозиції. Пропонований підхід до формування інтегративного новоутворення «усвідомлене батьківство» є системним, побудований з урахуванням таких дискусійних моментів: означений процес доцільно починати з корекцій-

ної роботи; у молоді віком до 16 років ще не сформована готовність до прийняття інформації про батьківство, тому варто враховувати вікові особливості та потреби юнаків і дівчат; процес формування інтегративного утворення повинен мати особистісно орієнтований характер. Ураховуючи результати проведеного дослідження, можемо стверджувати, що найбільш доцільно запровадити навчально-просвітницький курс для молоді на початковому етапі професійного становлення. Основні напрями формування усвідомленого батьківства в сучасній молоді такі:

- формування ґрунтовної системи знань про зміст поняття «усвідомлене батьківство», критеріїв та показників його прояву;
- розвиток стійких умінь і навичок взаємодії з дитиною;
- розвиток саморефлексії своїх досягнень і помилок у взаємодії з дитиною;
- формування особистісних якостей (відповідальність, терплячість, наполегливість, послідовність, працьовитість, життєва активність, почуття гумору тощо).

Для впровадження в систему освіти зазначених положень варто вибудувати відповідно до критеріїв систему знань, умінь і навичок, якими повинні оволодіти молоді люди. У перспективі подальших досліджень – розроблення методів діагностики готовності до усвідомленого батьківства; активне впровадження представлених положень в освітньому процесі; більш ґрунтовне опрацювання та застосування форм, методів і прийомів формування означеного утворення.

Література:

1. Марценюк Т. Відповідальне батьківство та гендерна рівність. *Я : інформаційно-просвітительське издание / Харьковская женская организация «Крона»*. 2008. URL: ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/123456789/1432/1/Marcenyuk_vidp_batkiv.pdf.
2. Lundberg S., Rose E. Parenthood and the Earnings of Married Men and Women. *Labour Economics*. 2000. Volume 7. Is. 6. (November). P. 689–710.
3. Курило І. Батьківство у демографічному контексті: методологічні засади дослідження та деякі тенденції розвитку. *Демографія та соціальна економіка*. 2016. № 3. С. 11–22.
4. Думанська В. Відповідальне батьківство: теоретичний аспект/ *Демографія та соціальна економіка*. 2015. № 3 (25). С. 75–86.
5. Бартків О. Усвідомлене батьківство: теоретичні аспекти. *Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки*. Р. V : Соціальна педагогіка. 2010. № 23. С. 192–195.
6. Овчарова Р. Психологія родительства : учебное пособие для студентов. Москва : Академия, 2005. 368 с.

7. Безпалько О. та ін. Інтегровані соціальні служби: теорія, практика, інновації : навчально-методичний комплекс / за заг. ред. І. Зверевої, Ж. Петрочко. Київ : Фенікс, 2007. 528 с.
8. Островська Н. Усвідомлене батьківство молоді як основа гармонійного розвитку дитини у сім'ї. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій університету «Україна»*. 2015. № 10. С. 56–58.
-

Шавровская Н. В., Смалиус Л. Н. Осознанное родительство как интегративное образование юношеского возраста

В статье обоснована значимость формирования осознанного и ответственного отношения молодежи к родительству. Основными заданиями статьи являются конкретизация понятия «осознанное родительство», определение его критериев и показателей проявления, а также перспектив формирования осознанного родительства у современной молодежи. В ходе исследования применены следующие методы: наблюдение, беседа, методика «Незаконченные предложения». Названы основные критерии осознанного родительства. По результатам исследования предложена система психологического просвещения молодых людей на основе когнитивно-поведенческого подхода

Ключевые слова: осознанное родительство, формирование, критерии, интегративное образование.

Shavrovskaya N. V., Smalyus L. N. Conscious paternity as integrative formation in young age

The article substantiates the importance of forming a conscious and responsible attitude of young people towards paternity. The main tasks of the article are to clarify the concept of "conscious paternity", to determine its criteria and indicators, as well as to describe the prospects for the formation of conscious fatherhood. In the course of the research, methods were used: observation, conversation, "Unfinished sentences". The basic criteria of conscious paternity are determined. The results of the study suggest a system of psychological education of young people.

Key words: paternity, conscious paternity, formation, criteria, integrative education.